

Wyrobisz, Andrzej

"Russkije w sriedniem Priczułymie w XVII-XIX ww. (Problemy socialno-ekonomicznego rozwitija małych gorodow Sibiri)", D. J. Rezun, Nowosibirsk 1984 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 77/3, 578-580

1986

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

nie tradycyjnych idei, średniowiecznych struktur społecznych i politycznych oraz oddziaływanie na nie nowych myśli i potrzeb. Książka Caseya doskonale do tej koncepcji pasuje.

Andrzej Wyrobisz

D. J. Rezun, *Russkije w sriedniem Priczutymie w XVII-XIX ww. (Problemy socialno-ekonomicznego rozwitija małych gorodow Sibiri)*. Izdatielstwo „Nauka” — Sibirskoje otdielenije, Nowosibirsk 1984, s. 196.

Najnowsza książka Dmitrija Jakowlewicza Rezuna, wydana w serii poświęconej historii miast syberyjskich¹, przedstawia dzieje Aczynska, małego miasteczka założonego w XVII w. w południowej Syberii, w międzyrzeczu Obi i Jeniseju, nad rzeką Czulym, prawym dopływem górnej Obi.

Książka składa się z czterech rozdziałów, z których pierwszy omawia drobiazgowo źródła oraz literaturę dotyczącą historii Aczynska, drugi poświęcony jest historii Aczynska do schyłku XVIII w., kiedy był to właściwie tylko obronny gródek, a nie miasto, w trzecim i czwartym został przedstawiony Aczynsk w pierwszej i drugiej połowie XIX w. już jako rozwijające się miasteczko.

Obszary między górnym biegiem Obi i Jeniseju były penetrowane przez Rosjan już na schyłku XVI i na początku XVII w., sprowadzało się to jednak do epizodycznych kontaktów handlowych z miejscową ludnością oraz doraźnego ściągania jasadu. Pierwszym krokiem w kierunku trwałego usadowienia się na tych terenach było założenie przez rosyjskich kolonizatorów w 1621 r. Mieleckiego gródka, który jednak okazał się niewystarczający do opanowania kraju, gdyż był zbyt oddalony od najważniejszych szlaków komunikacyjnych i od bardziej na południe położonych głównych skupisk ludności. Dopiero wyprawa wojewody tarskiego, Jakowa Ostafiewicza Tuchaczewskiego, w 1641 r. doprowadziła do założenia Aczynskiego gródka, który stał się dla Rosjan ważnym punktem wojskowym, administracyjnym, komunikacyjnym i gospodarczym. Wprawdzie gródek Aczynski przynajmniej sześciokrotnie zmieniał położenie, niszczone przez Kirgizów, odbudowywany i przenoszony na coraz to inne miejsca, zanim syn bojarski Cycurin przeniósł go w 1710 r. nad rzekę Czulym, gdzie już pozostał dając początek dzisiejszemu miastu o tej nazwie i stacji kolei transsyberyjskiej, ale ciągłość osadnicza była utrzymywana.

W 1782 r. gródek Aczynski został miastem powiatowym w guberni jensejskiej. W 1785 r. na podstawie „Przywileju o prawach i korzyściach miast” utworzono w Aczynsku, jako jednym z siedmiu miast syberyjskich, magistrat z obieralnym burmistrzem i dwoma rajcami, ale utrzymanie nawet tak skromnego samorządu przekraczało możliwości finansowe małego miasteczka i jego mieszkańcy przy kolejnej reformie administracyjnej z ulgą przyjęli przekształcenie Aczynska w osadę (s. 93). W Aczynsku żyło wówczas niewiele ponad 700 mieszkańców, z tego prawie 2/3 stanowili mężczyźni. Ta znacząca przewaga mężczyzn, niezwykła w normalnie rozwijających się miastach, była zapewne reliktem początkowego okresu historii Aczynska. W XVII w. był on bowiem właściwie wyłącznie miejscem zbierania jasadu od okolicznej ludności autochtonicznej oraz ważnym punktem militarnym, broniącym granic skolonizowanych przez Rosjan obszarów Syberii, zatem wśród mieszkańców musieli być najliczniejsi — obok poborców — wojskowi. W miarę postępów w kolonizacji Syberii i umacniania się południowej jej granicy, fun-

¹Zob. recenzje z poprzednich tomów tej serii w PH t. LXXI, 1980, z. 2 s. 377-386; t. LXXIV, 1983, z. 4, s. 769-772; t. LXXVI, 1985, z. 1, s. 157-161.

keje wojskowe Aczynska zanikały, coraz większego znaczenia nabierał handel futrami, pojawiło się osadnictwo rolnicze, co prowadziło do stopniowego wykształcania się ludności protomiejskiej, jak to określa autor (s. 92-93). Pierwszego kupca odnotowano w Aczynsku w 1782 r. (na s. 95 chyba błędnie: 1788 r.; poprawna data na s. 104). Wzrost liczby kupców i ludności mieszczańskiej u schyłku XVIII w. był jednak bardzo powolny, mimo że władze państwowe wywierały nacisk w kierunku przekształcenia Aczynska w miasto przesiedlając nawet przymusowo mieszkańców z innych miast syberyjskich i zwiększając liczbę urzędników. Była w Aczynsku cegielnia w drugiej połowie XVIII w., wydobywano sól, odbywały się rocznie dwa jarmarki (9 maja i 6 grudnia), natomiast nic nie wiadomo o rzemieślnikach, chociaż autor przypuszcza, że nie mógł się bez nich obywać ten coraz bardziej ożywiony punkt tranzytu towarów.

Na rozwój Aczynska jako miasta wyraźny wpływ wywierały reformy ustrojowe i rozwój funkcji administracyjnych i biurokracji. Jest to widoczne w liczbach obrazujących przyrost ludności. Silne zwiększenie liczby mieszkańców (blisko dwukrotnie) jest udokumentowane w latach 1790-1811 czyli po umiejscowieniu w Aczynsku w 1782 r. siedziby powiatu, oraz po 1835 r. czyli po kolejnej reformie administracyjnej przeprowadzonej w 1822 r. Liczba kupców była jednak nadal niewielka, rzemieślnicy stanowili w 1835 r. zaledwie 1%, a w 1863 r. ok. 4% ogółu mieszkańców, więcej było duchownych i szlachty (w 1863 r. — 6%), dość wysoki był wciąż odsetek wojskowych (ok. 11% w 1863 r.). Autor pisze, że była to struktura społeczna typowa dla większości małych miasteczek carskiej Rosji tego czasu. Czy można mówić o kształtowaniu się w Aczynsku stosunków kapitalistycznych, jak to sugeruje autor na początku rozdziału III, i wiązać z tym nowe tendencje rozwojowe miast? W rzemiośle w Aczynsku dominowało przetwórstwo spożywcze, wytwarzanie odzieży i usługi budowlane, a więc produkcja nie tylko drobnotowarowa, ale przeznaczona wyłącznie na lokalne potrzeby. Pod koniec drugiego dziesięciolecia XIX w. obok warsztatów rzemieślniczych zaczęły się pojawiać małe fabryczki produkujące mydło i skóry juchtowe. W 1861 r. było już 28 takich przedsiębiorstw, głównie produkujących cegły i garnki oraz jucht, zatrudniających jednak tylko po kilku pracowników, opartych najczęściej na rodzinnej kooperacji. Większe znaczenie miała eksploatacja złota. A chyba najistotniejsza była rola Aczynska jako węzła drogowego i ważnego punktu etapowego na trasie moskiewskim, z czym wiązała się też pewna aktywność handlowa. Jeżeli nawet można to nazwać początkiem kapitalizmu, to były to bardzo nikłe jego załączki, nie wywierające zbyt silnego wpływu na rozwój miasta; znacznie większe było oddziaływanie czynników pozaekonomicznych, przede wszystkim funkcji administracyjnych.

W 1896 r. Aczynsk przekroczył liczbę 7 tys. mieszkańców, z tego prawie połowa (46%) zajęta była w różnego rodzaju produkcji (przemysł, budownictwo, rolnictwo, autor zaliczył tu także — chyba błędnie — transport), 13% w handlu, aż 32% w sektorach nieprodukcyjnych. Aż 7% stanowili wówczas w Aczynsku zesłańcy. W latach 1863-1896 liczba przedsiębiorstw przemysłowych wzrosła w Aczynsku ośmiokrotnie (s. 135 i tabl. 5 na s. 136), to znaczy z 2 do 16, za tymi liczbami kryją się jednak różne skoki i wahania, i przede wszystkim fakt, że były to zakłady małe, najczęściej domowe przedsiębiorstwa oparte na pracy właściciela i jego rodziny, często funkcjonujące tylko sezonowo (s. 137-138). W 1890 r. statystyka wykazała liczbę 400 rzemieślników i dziesięciokrotnie niższą liczbę robotników fabrycznych, a ponad 900 zatrudnionych przy eksploatacji złota (s. 150). Trudno dopatrzeć się w tym rozwoju stosunków kapitalistycznych. Siuszniejszy wydaje się pogląd autora, że rola Aczynska — poza jego funkcjami administracyjnymi — polegała głównie na obsłudze tranzytu. Stąd tak wielkie znaczenie uruchomienia w 1864 r. żeglugi parowej na Czuluymie od Aczynska do Tomka,

a także budowy kolei transsyberyjskiej. Pierwszy pociąg z Moskwy dotarł do Aczynska w 1895 r., ale już wcześniej związani z budową tej magistrali robotnicy i inżynierowie wprowadzili pewne ożywienie w Aczynsku — tu jednak autor kończy swe rozważania i z jego pracy nie dowiadujemy się, jakie były późniejsze skutki eksploatacji tej linii kolejowej. Rezun opowiada się za poglądem, że industrializacja nie zawsze była podstawą rozwoju pojedynczych miast, a także nie była podstawą rozwoju pewnych typów miast. Autor zdaje się skłaniać ku koncepcji badania historii nie pojedynczych miast lecz ich grup i zespołów, w szczególności opowiada się za tym, by historię małych miast przedstawiać w kontekście zarówno ich rolniczego zaplecza jak też całej sieci miejskiej. Pogląd taki wydaje się jak najbardziej słuszny.

Autor zajął się oprócz spraw gospodarczych i ustrojowych także niektórymi aspektami życia społecznego, politycznego i kulturalnego Aczynska pod koniec XIX w. Tym ostatnim sprawom poświęcił chyba zbyt mało miejsca, ale tych kilka stron o życiu kulturalnym mieszkańców małego syberyjskiego miasta przywozdi na pamięć realistyczne obrazy z wielkiej rosyjskiej literatury tego czasu.

Historia Aczynska ma też kilka polskich akcentów. Sam założyciel pierwsze- go gródka, Tuchaczewski, stracił żonę i troje dzieci w czasie oblężenia Smoleńska przez polskie wojska w 1609-1611 r., potem wziął udział w buncie *stuzhitych liudiej* w 1618 r. w Moskwie i zapewne dlatego znalazł się wkrótce potem na Syberii, w Tobolsku. W 1639 r. został drugim wojewodą w Tarze. Wśród *stuzhitych liudiej*, którzy pod jego wodzą wyruszyli w 1641 r. z Tomska na podbój ziem między Obiã a Jenisejem i założyli Aczynsk, była grupa określana jako „Litwa”, którym to mianem nazywano wówczas na Syberii wszelakich przybyszów z Rzeczypospolitej, zarówno prawdziwych Litwinów, jak Ukraińców lub Polaków. Nazwiska wszystkich uczestników wyprawy Tuchaczewskiego są znane i rzeczywiście znajdują się wśród nich takie z ukraińska, a może i z polska brzmiące jak Sawka Sokołowski lub Miszka Leszczyński (s. 71 i 90). W 1834 r. w Aczynsku wybuchł bunt polskich żołnierzy (zesłańców po powstaniu listopadowym? rekrutów wcielonych do armii rosyjskiej? — autor nie objaśnia, czy nie miało to związku z wcześniejszym nieco śledztwem o konspirację zesłańców polskich w rejonie Omska, s. 167). Spis ludności z 1897 r. wykazał w Aczynsku 131 Polaków; 82 mieszkańców Aczynska określono jako przybyłych z „Priwislińskiej gubernii”, a więc z Królestwa Polskiego, choć nie wszyscy oni musieli być narodowości polskiej (s. 129).

Książka D. J. Rezuna jest interesująca przede wszystkim jako studium historii małego miasta i dlatego jest ważna nie tylko dla badaczy dziejów Syberii.

Andrzej Wyrobisz

Atlas Historyczny Polski. Mapy XVIII wieku. 1. Śląsk w końcu XVIII wieku t. I, pod red. Juliana Janczaka i Tadeusza Ładogórskiego opracowali Julian Janczak, Bogusław Kaczmarecki, Janusz Kościak, Tadeusz Ładogórski, Hieronim Piasecki, Jan Wosch, cz. I: *Mapy*, map 48; cz. II: *Komentarz*, s. 136, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976; t. II, pod red. Juliana Janczaka opracowali Krystyna Binek, Julian Janczak, Bogusław Kaczmarecki, Wanda Kononowicz, Janusz Kościak, Tadeusz Ładogórski, Henryk Małkiewicz, Bogdan Siciński, Antoni Trzaniel, Jan Wosch, cz. I: *Mapy*, map 26; cz. II: *Komentarz*, s. 162, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984.

Początki prac nad problemowym atlasem śląskim sięgają 1953 r. Jego opracowanie trwało więc bardzo długo. Atlas nawiązuje do koncepcji ogólnopolskiego „Atlasu Historycznego Polski XVI w.” sformułowanej przez S. Herbsta i czę-